

Kratki znanstveni prispevek/Article (1.03)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 83 (2023) 3, 719—737

Besedilo prejeto/Received:10/2023; sprejeto/Accepted:12/2023

UDK/UDC: 27-772(497.4Ljubljana):303.62

DOI: 10.34291/BV2023/03/Visocnik

© 2023 Visočnik, CC BY 4.0

Julijana Visočnik

**‘Anketiranje’ v prvi polovici 19. stoletja:
vprašalnice nadvojvode Janeza in njihov vpliv
na škofa Avgušтина Gruberja ter Georga Götha**
*“Surveying” in the First Half of the 19th Century:
Questionnaires of the Archduke John and Their Im-
pact on the Bishop Augustin Gruber and Georg Göth*

Povzetek: V letu 2021 so v okviru AES 43 izšli vsi ohranjeni topografsko-zgodovinski opisi župnij Ljubljanske škofije. Župniki oz. kaplani posameznih župnij so v skladu s škofovimi navodili opise svojih far pripravili bolj ali manj skrbno – torej bolj ali manj obsežno. V tistem času (oz. že prej) se je povsod po Evropi že uveljavilo zbiranje podatkov s pomočjo ‚anketnih vprašalnikov‘. Za naš prostor so zanimiva zlasti prizadevanja nadvojvode Janeza na Štajerskem in škofa Gruberja v Ljubljanski škofiji – verjetno sta oba izhajala iz podobnega (morda celo skupnega) konteksta in izhodišča. Oba nekako nadgrajuje Georg Göth, ki je svoje vprašalnike sestavil sicer skrbno, a vendarle ne preobsežno – kar je pripomoglo k temu, da so naslovniki odgovore dejansko pripravili in oddali. Prispevek želi v prvi vrsti opozoriti na premalo poznano in zato redko uporabljeno gradivo, ki pa je pogosto ključnega pomena, saj je edino, ki se je ohranilo. ‚Anketne vprašalnike‘ iz začetka in sredine 19. stoletja je zato treba ponovno in pravilno ovrednotiti ter po možnosti ugotoviti njihovo soodvisnost oz. medsebojni vpliv. Sami najnovejše ugotovitve prikazujemo na konkretnem primeru župnije Hoče.

Ključne besede: škof Gruber, Georg Göth, nadvojvoda Janez, zgodovinski razvoj anket, topografsko-zgodovinski opisi župnij; prva polovica 19. stoletja

Abstract: In 2021, all preserved topographical-historical descriptions of the parishes of the Diocese of Ljubljana were published within the framework of AES 43. In accordance with the bishop’s instructions, parish priests or chaplains of individual parishes more or less diligently, i.e., more or less extensively prepared the outlines of their parishes. At the time (if not earlier), data collecting with the help of questionnaires was already established across Europe. The efforts of the Archduke John in Styria and of Bishop Gruber in Ljubljana Diocese are especially interesting for our area, whereby they both probably derived from a similar (if not the same) context and vantage point. Work of both was in some

sense upgraded by Georg Göth, who compiled his questionnaires thoughtfully but not too extensively, which helped to ensure that the responses were actually done and submitted by the addressees. The paper wants, first of all, to expose the little known and therefore rarely used material that is often of key value as it is only one that has actually been preserved. The survey questionnaires of the beginning of and middle of the 19th century therefore need to be reexamined and correctly reevaluated, if possible, establish their interdependence or influence that they had on each other, and show the latest findings on the specific case of Hoče parish.

Keywords: Archduke John, Bishop Gruber, Georg Göth, historical evolution of questionnaires, topographical-historical descriptions of parishes, first half of the 19th century

1. Uvod

Za pripravo pričujočega prispevka so bile odločilnega pomena tri zgodovinske osebe, ki jim je v uvodu treba nameniti nekaj besed. Brez njih ne samo, da ne bi bilo tega pisanja, na razpolago ne bi imeli pomembnih arhivskih virov in gradiva, ki so ga zapustili ali pa so na njegov nastanek vplivali. Kot bo v nadaljevanju razvidno, omenjeno gradivo pogosto predstavlja pomemben ali včasih celo edini vir zgodovinskih podatkov za lokalno in/ali cerkveno zgodovino župnij v prvi polovici 19. stoletja, kar njegov pomen še povečuje. Za izhodišče je mogoče vzeti nadvojvodo Janeza in njegova prizadevanja za pridobivanje in zbiranje podatkov s pomočjo vprašalnikov (vprašalnic);¹ kmalu mu sledi ljubljanski škof Avguštin Gruber s podobnimi tendencami za svojo škofijo ter nenazadnje še Georg Göth, ki predstavlja neposredno nadaljevanje ne najbolj uspešnega projekta nadvojvode Janeza.

1.1 Nadvojvoda Janez

Johann Baptist Josef Fabian Sebastian (Erzherzog Johann, nadvojvoda Janez) se je rodil 20. januarja v palači Pitti v Firencah. Bil je trinajsti od šestnajstih otrok velikega toskanskega vojvode Leopolda II., brata avstrijskega cesarja Jožefa II. in kasnejšega cesarja. Njegova mama je bila Marija Ludvika Burbonska, hči španskega kralja Karla III. Že kot otrok je pokazal veliko zanimanja za učenje, pozneje študij, tudi jezikov: poleg italijanščine (materni jezik) je namreč govoril še francosko, nemško, znal pa je tudi latinsko. Že kot mladenič se je začel zanimati za alpske dežele. Pritegnili so ga tako zgodovina kot različna družbena vprašanja, pa tudi vojaške in naravoslovne vede (med drugim je postal tudi zbiralec mineralov). Poznamo ga pa še kot alpinista, lovca, kmeta, vinogradnika, mecena, dobrotnika in domoljuba.

Ko je njegov oče Leopold II. zasedel prestol, se je družina 13. maja 1790 iz Toskane preselila na Dunaj. A novi cesar je vladal le dve leti – že marca 1792 se je začela vladavina Franca II., Janezovega starejšega brata. Po neuspešnih prizadevanjih

¹ Kuret je uporabljal termin ‚vprašalnice‘, ne danes bolj uveljavljenega ‚vprašalnik‘ (oz. ‚vprašalniki‘).

v njemu tako zelo ljubi Tirolski je svojo pozornost in dejavnost usmeril v deželo Štajersko, kjer se je zapisal v zgodovino. Iskreno se je zanimal za ljudstvo in njegove potrebe, spodbujal je duhovno in materialno kulturo, deželo je proučeval, pridobival podatke ter začenjal gospodarske in socialne reforme. Po prekinitvi vojaške kariere je svoja prizadevanja usmeril na najrazličnejša področja (kulturno, znanstveno, gospodarsko, socialno, finančno itd.) predvsem na območju dežele Štajerske. Leta 1811 je tako v Gradcu ustanovil muzej Joanej (*Joanneum*) z večjo zbirko z različnih področij; leto 1817 velja za začetek štajerskega deželnega arhiva; leta 1819 je pripomogel k nastanku Kmetijske družbe v Gradcu – že istega leta sta nastali podružnici v Mariboru in Celju. Leta 1825 je ustanovil Steiermärkische Sparkasse, leta 1828 pa zavarovalnico Grazer Wechselseitige (danes Grawe), leta 1850 pa Zgodovinsko društvo (Štajerske).

Še posebej se je zanimal za vinogradništvo, zato se je odločil v naše kraje prenesti sorte, ki so uspevale ob Renu. Zaradi ugodne klime je leta 1822 kupil posestvo v okolici Pekar in Limbuša, ki ga danes poznano pod imenom Meranovo. Leto kasneje so tam začeli saditi nove sorte trt in rezultati truda so bili kmalu vidni – vinogradi nadvojvode so začeli pridobivati ugled, zato so na Meranovem leta 1832 ustanovili prvo vinogradniško šolo na Štajerskem.

Nadvojvoda Janez je bil na območju celotne Štajerske zelo priljubljen zaradi svojih projektov, reform, naprednih idej in tudi posluha za malega človeka. Kot dokaz za priljubljenost je mogoče razumeti spomenike, ki so se za njim ohranili v Sloveniji (Žitko 2000/2001, 447–465), pa tudi priložnostne pesmi, ki so mu jih napisali slovenski avtorji, npr. Stanko Vraz in Anton Kremlj (Ditmajer 2022, 573–574). O njem je bilo napisanega veliko; tu navajamo le izbor literature za vpogled v njegovo zelo aktivno življenje in pregled njegovih aktivnosti (Gregorič 2022, 10–24; Grdina 2014, 21–35; Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, 122–123; Obersteiner 2009, 103–115; Mittermüller 2009a, 117–132; Mittermüller 2009b, 133–144; Rigler 2009, 145–156; Reismann 2009, 157–171; Žitko 2000–2001, 447–465).

1.2 Avguštin Gruber²

Avguštin Janez Jožef Gruber (1763–1835), rojen v bogati dunajski družini, je bil v času šolanja in študija deležen odlične izobrazbe. Leta 1788 je prejel duhovniško posvečenje in se nato na različnih službenih mestih veliko ukvarjal s katehetskimi, šolskimi in študijskimi vprašanji. Leta 1813 je doktoriral na dunajski univerzi in bil v letih 1813/14 dekan tamkajšnje teološke fakultete. 25. junija 1815 ga je cesar Franc I. imenoval za ljubljanskega škofa; papež Pij VII. je njegovo imenovanje potrdil 22. julija 1816. 6. novembra 1816 je Gruber prispel v Ljubljano, prevzel vodenje in se hitro vživel v življenje škofije, ki mu je bila podeljena: vzljubil je deželo in njene ljudi, se naučil slovenskega jezika ter si prizadeval za vsestranski razvoj škofije in dežele. Sicer kratko škofovanje v Ljubljani (1816–1823) je pustilo sledi na številnih področjih: uprava škofije, razvoj šolstva, sociale, bančništva, kulture, zgodovinopisja itd.

² Glej tudi Dolinar 2007, 259–276; Otrin in Visočnik 2021, 19–21.

Konec 18. in v začetku 19. stoletja se je pod vplivom racionalizma in razsvetljenstva krepilo zanimanje za zgodovino, za pomožne zgodovinske vede, rastla je zavest o pomenu arhivov in muzejskih inštitucij – kot ustanov, ki so ključne za razvoj zgodovinopisja, arheologije, pa tudi drugih znanstvenih panog. Pri tem je imela pomembno vlogo tudi dunajska univerza, na kateri se je šolal Gruber, saj je imela že v prvi polovici 18. stoletja oddelek za zgodovino, teološki študij pa je zaradi utrjevanja državnega cerkvenstva tudi vseboval študij cerkvene zgodovine. Gruber je kot del tedanje intelektualne elite na Dunaju gotovo spremljal tudi razvoj in izsledke na polju zgodovine. Na Kranjskem se je v začetku 19. stoletja zanimanje za zgodovino prav tako krepilo. Valentin Vodnik je tako izdal *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz* (1809), zgodovinske prispevke je od leta 1819 prinašal tudi *Illyrisches Blatt*. V letih 1816–1824 je na ljubljanskem liceju zgodovino poučeval Franz Xaver Johann Richter,³ ki se je kot zgodovinar ukvarjal zlasti z raziskovanjem posameznih vprašanj srednjega veka. Leta 1821 je bil formalno ustanovljen Kranjski deželni muzej, pri katerem je imel ključno vlogo prav škof Gruber (Kotar 2021, 27–34). Cesar je soglasje k ustanovitvi dal leta 1826, prva razstava v muzeju pa je bila odprta šele leta 1831.

Na seji stanovskega poverjeniškega urada 4. julija 1821 je imel Gruber obsežno predavanje, v katerem je predstavil zamisel o ustanovitvi domovinskega muzeja na Kranjskem, kakor ga imajo že številne dežele cesarstva. Predlagal je, naj bi se zgledovali po deželnem muzeju v Gradcu (*Joanneum*), ki je imel že od samega začetka dve glavni nalogi: zbiranje in urejanje predmetov ter posredovanje zbranege v javno korist preko učnega zavoda. Po graškem zgledu je natančno predstavil tudi razdelitev muzeja na šest glavnih zbirk in njegovo področje dela. Kranjski deželni stanovi so na plenarni seji 15. oktobra 1821 na Grubarjev predlog navdušeno sprejeli sklep o ustanovitvi Kranjskega stanovskega muzeja (*Krainisch Ständisches Museum*), ki se je pozneje preimenoval v Kranjski deželni muzej (*Krainisches Landesmuseum*).

Škof Gruber je leta 1817 začel vizitacijo dušnopastirskih postojank v svoji škofiji in se tako seznanil s stanjem na terenu; podrobna poročila o tem je leta 1818 in 1820 poslal cesarju Francu I. Štiri leta pozneje, ko se je Gruber v prvem krogu vizitacij že seznanil s celotno škofijo, je 4. maja 1821 škofijski ordinariat dekanom dekanij Kranj – Šmartin, Metlika, Poljane nad Škofjo Loko, Krško in Novo mesto napovedal nove kanonične vizitacije. Dopis je sporočal, da bo škof po prazniku sv. rešnjega telesa v njihovih dekanijah opravil kanonično vizitacijo in birmanje. Datumov vizitacij še niso sporočili, je pa ordinariat dekanom naročil, naj župnike obvestijo, da primerne sedemletnike pripravijo na prejem sv. birmе. Ob tem so še zapisali, da si škof želi postopno priti tudi do popolnega topografskega in zgodovinskega opisa škofije, ki bi bistveno pripomogel k zgodovini dežele in bil škofiji v slavo. Zato so duhovnike pozvali, naj ob vizitaciji vsak dušni pastir za svojo postojanko odda podatke, kolikor so mu poznani, pri tem pa naj črpa iz župnijskih listin in verodostoj-

³ Richter je v topografsko-zgodovinskih opisih omenjen kot izvedenec, ki je pomagal prepoznati rimske novce, najdene na pokopališču v Stari Cerkvi.

nega izročila. Nato so za lažje pisanje navedli tri obširne točke za pisanje poročila – v nadaljevanju so navedene v izvorniku. (Otrin in Visočnik 2021, 22–25)

Že samo kratek oris življenja nadvojvode Janeza in Gruberja, njunih zanimanj in prizadevanj nam da misliti. Oba sta bila deležna odlične izobrazbe, ki je na njuno nadaljnje delovanje gotovo vplivala, oba sta se vsaj nekaj časa gibala v dunajskih krogih izobražencev, oba pa sta tudi morala biti odprtega duha, da sta opazila potrebe in tendence časa, v katerem sta živela. Zbiranje podatkov o ljudeh in deželah, zanimanje za zgodovino in posledično skrb za kulturno in naravno dediščino – ob tem pa ni izostal niti pronicljiv občutek tudi za malega (revnega) slehernika, kar se kaže v vprašanih (ubožne ustanove), predstavljenih v nadaljevanju. Morda bi lahko trdili, da kar je bil nadvojvoda Janez za Štajersko, je škof Gruber za Kranjsko. Nadvojvodo je gotovo odlikovala pristna radovednost, morda pa mu je manjkalo nekaj stika z realnostjo, saj je anketni vprašalnik s 132 vprašanji za marsikoga (za večino?) nekoliko (pre)velik zalogaj. Škof Gruber je bil pri tem veliko bolj prizemljen – vprašanja so tako vsebinsko kot številčno obvladljiva, sestavljamcem odgovorov pa je pustil več manevrskega prostora. Od njih je bilo odvisno, kako so se zadeve lotili: lahko so sicer vse odpravili le s kratkimi enostavnimi odgovori,⁴ nekateri med njimi (najverjetneje tisti bolj izobraženi in z večjim čutom za ohranitev takšne in drugačne dediščine) pa so oblikovali prave traktate.⁵ Vsekakor pa so bili trije sklopi vprašanj, namenjeni dušnim pastirjem, primerni za vse. Škof Gruber je v ljubljanski škofiji deloval razmeroma malo časa – in z obžalovanjem lahko razmišljamo, kaj vse bi na omenjenih področjih še naredil, če ga ne bi prestavili v Salzburg.

1.3 Georg Göth⁶

Deželni arhiv v Gradcu je okoli 1880 prevzel zapuščino prof. dr. Georga Götha. Georg Göth je leta 1830 postal arhivar, bibliotekar in drugi zasebni tajnik nadvojvode Janeza. Ko je leta 1827 končal študij filozofije, matematike, fizike in prava, je najprej deloval kot domači učitelj na Štajerskem, kjer se je seznanil z nadvojvodo, ta pa ga je pritegnil v svojo službo. V njegovem arhivu je odkril t. i. ‚operate‘, ki jih je nadvojvoda Janez pridobil, ko je leta 1811 razposlal anketo, pri kateri se je zgledoval po vprašanih svojega brata, cesarja Franca I., iz leta 1802, ki jih je sicer vsebinsko preuredil. Šlo je za 132 vprašanj, ki so bila natisnjena na 7 straneh. Na ta vprašanja oz. njihove osnutke pa ni pričakoval samo kratkih in neposrednih odgovorov, temveč izčrpna poročila oz. kompleksne elaborate, za katere se je uveljavila tudi beseda ‚operati‘. Ker so uradniki za sestavo takega spisa porabili veliko energije in časa, jih nadvojvoda ni dobil tako hitro niti toliko, kot je pričakoval. Kljub spodbudam v obliki okrožnic (1815 in 1818) želenega učinka ni bilo. Akcija nadvojvode je doživela svoj odmev tudi v Ljubljani; tednik *Laibacher Wochenblatt* je namreč 31. oktobra 1817 objavil poziv k zbiranju domačega ljudskega blaga (*Slowenische Spra-*

⁴ Npr. Bela Cerkev (Otrin in Visočnik 2021, 117–119; Prežganje (333–335).

⁵ Npr. Leskovec pri Krškem (Otrin in Visočnik 2021, 122–148); Stara Loka (228–247).

⁶ Glej tudi Kuret 1985, 11–18.

che, Sitten, Gebräuche, Gewohnheiten, Volkssagen, Volkslieder und Sprichwörter) in topografske podatke (*Vaterländische sowohl alte, mittlere, als neue Geo- und Topographie, Statistik in streng wissenschaftlicher Form*).⁷ Maloštevilni operati, ki jih je nadvojvoda vendarle pridobil, so za približno 20 let obležali v njegovem arhivu, kjer se je z njimi srečal G. Göth – to ga je spodbudilo k obuditvi in nadaljevanju začetega projekta. Göth je s svojimi vprašalnici želel zajeti pet štajerskih kresij po vrsti: bruško (Brück an der Mur), judenburško, graško, mariborsko in celjsko. Zdi se, da je imel Göth na začetku s pridobivanjem odgovorov ‚več sreče‘ kot nadvojvoda. Začetni tempo je ob obdelovanju slovenskih okrožij že nekoliko zastal; pošiljal je okrožnice z opomini in opomniki, da bi jih vendarle zbral čim več. Vprašalnice slovenskim krajem je najverjetneje poslal leta 1842, saj je večina odgovorov datiranih v leto 1843. Čisto vsi uradi se kljub vsemu niso odzvali, tako da so nekateri podatki ostali nepopolni.

Leta 1843 je bilo ustanovljeno zgodovinsko društvo za Štajersko – pri tem sta imela pomembno vlogo tako nadvojvoda kot Göth. Društvo je tako (na njegovo pobudo?) sestavilo lastno anketo (Arhiv v Gradcu), s pomočjo katere bi se zbirali podatki za cerkveno topografijo Štajerske. Ta anketa (50 vprašanj) je bila 15. maja 1845 razposlana dekanijskim in župnijskim uradom ter samostanskim predstojništvom, da bi dobili opise štajerskih dekanij, župnij, lokalij – po zgledu podobne akcije za cerkveno topografijo Zgornje in Spodnje Avstrije, na katero pa ni bilo veliko odziva.⁸

Göth je v letih 1838–1845 nadaljeval akcijo, ki jo je že leta 1811 začel nadvojvoda Janez, torej anketni način zbiranja podatkov. Nastala je bogata zbirka podatkov, ki pa je bila obdelana in deloma objavljena le za nemški del Štajerske. Leta 1847 je v cenzuro predložil rokopis o graški kresiji; logično bi bilo nadaljevanje za mariborsko in celjsko, a so vmes posegli marčni dogodki leta 1848. Zaradi spremembe sistema bi namreč Göth moral popolnoma spremeniti koncept dveh slovenskih okrožij, ki je temeljil na dotedanji fevdalni upravni ureditvi, a do tega nikoli ni prišlo.

Slovenski del je tako strokovni pozornosti za nekaj časa praktično ušel. Od leta 1980 je celotna zbirka Göthove topografije za slovenski del Štajerske fotokopirana in raziskovalcem na voljo na Inštitutu za slovensko narodopisje (Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Göthova topografija; Kuret 1985; Kuret 1987; Kuret 1989; Kuret 1993).

2. Anketni vprašalniki

Vprašalnice nadvojvode Janeza iz 1811 (132 vprašanj) so razdeljene na sedem sklopov:

⁷ Omenjeni pozivi so iz časa, ko je Avguštin Gruber že prevzel Ljubljansko škofijo. Najverjetneje jih je kot škof opazil in sklepamo lahko, da so vplivali tudi na pripravo njegovih vprašanj.

⁸ Vseh 50 vprašanj za štajersko duhovščino je v prevodu objavljenih v Kuret 1985, 39–42.

- Topografsko-politična vprašanja
- Versko-nravstvena vprašanja
- Fizikalno-naravoslovna in medicinska vprašanja
- Vprašanja iz gozdarstva
- Gospodarska vprašanja
- Vprašanja iz montanistike
- Komercialna vprašanja

Obsežen anketni vprašalnik Nadvojvode Janeza iz leta 1811 je sestavljen iz sedmih zelo obsežnih sklopov. Ti sklopi vprašanj so: „I. Topographisch=Politische“, „II. Religiose=Sittliche“, „III. Physikalisch=naturhistorische medicinische überhaupt“, IV. Forstwissenschaftliche“, „V. Oeconomische (Ackerbau, Wiesenbau, Viehzucht, Alpenwirthschaft, Weinbau, Local=Wirtschafts=Schilderung)“, „VI. Montanistische“, „VII. Commerzielle“. Vprašanja sicer niso oštevilčena, a kot navaja Kuret, gre za več kot 130 vprašanj; Kuret jih je objavil v prevodu (1985, 18–25), nas bo vsaj drugi sklop zanimal v izvorniku. Za primerjavo z vprašanji škofa Gruberja in tistimi, ki jih je sestavil Georg Göth, se na prvi pogled zdijo najbolj bistvena vprašanja iz drugega sklopa, ki so v nadaljevanju tudi v celoti transkribirana. Na škofa Gruberja pa so gotovo vplivala tudi vprašanja iz drugih sklopov – predvsem tista iz prvega in tretjega sklopa, ki so vezana na topografijo, položaj, zamejitev, se zanimajo za število rojenih, poročenih in umrlih (pregled zadnjih šestih let); za mesta, trge, vasi, gradove, število hiš, prebivalstva, ohranjene zgodovinske znamenitosti (spomeniki), listine in druge arhivalije. V prvem sklopu se dotika tudi sirot in Judov, zanima ga število nekatolikov. Proti koncu tega sklopa izkazuje interes za podatke o tem, s čim se kje ukvarjajo (industrija, trgovina): kje so torej viri prihodkov. Podobno je stanje v tretjem sklopu – vpliv teh vprašanj je gotovo opazen tudi pri Gruberju. Ta sklop se očitno tiče t. i. fizične geografije, prirodoslovja in splošnih medicinskih značilnosti. Podatke o reliefu, gorskih verigah in vrhovih do neke mere najdemo tudi pri Gruberju, enako velja za klimatske značilnosti in letne čase. Na drugi strani pa se Gruber eksplicitno ne zanima za rastline in živali, bolezni in epidemije. Vsi preostali sklopi vprašanj nadvojvode Janeza – torej od četrtega do sedmega – se zelo natančno posvečajo gospodarstvu, začeni s gozdarstvom v vseh takrat razširjenih oblikah: gozdarstvo, poljedelstvo, travništvo, živinoreja, planšarstvo, vinogradništvo, krajevno gospodarstvo, montanistika (rudarstvo), in zaključujejo s trgovino, ki jo zaokroža širok kontekst (različni obrati, manufakture, plovne reke, stanje cest, mostov, itd.) (21–25).

Sledi transkripcija drugega sklopa vprašanj nadvojvode Janeza, ki so prevedena pri Kuretu (20–21). Zaradi lažje primerjave z Gruberjevimi in Göthovimi jo na tem mestu navajam v izvorniku.

3. „II. Religiose=Sittliche“ (Sg. Landesarchiv Steiermark, Joannea Sammlung, K. 33, H. 3339)

Aufzählung der in jedem Bezirke befindlichen Decanate, Pfarreyen, Curatien, Caplaneyen, Beneficien, Wahlfahrtsorte, Kapellen jedes W. Bezirkes, mit specieller

Anzeige der zu jedem Decanate gehörigen Pfarreyen, zu jeder Pfarr einverleibten Ortschaften u.s.w.

Anzahl der Haupt= und Filial= Kirchen, in jedem Bezirke und jeder Gemeinde, mit Bestimmung der Angabe des Ertrages der verschiedenen geistlichen Pfründen. Zustand der Kirchen und andern geistlichen Gebäude.

Angabe des Priesterstandes, sowohl der Weltpriester als Mönche in jedem Bezirke.

Schulen. Zustand derselben; so wie jene aller übrigen in jedem Bezirke befindlichen Erziehungs und Unterrichtsanstalten.

Angabe der ordentlich angestellten Schullehrer in jedem Bezirke, so wie jener, die noch durch die Gemeinden erhalten werden, mit nahmentlicher Bekanntmachung besonders verdienter, ihren Beruf mit Liebe und Fähigkeit umfassender Schulmänner.

Auskunft, ob sich auch hie und da die Seelsorger, besonders an Orten, wo noch keine ordentlichen Lehrer angestellt sind, dem Unterrichte widmen. An welchen Orten finden sich solche würdige Männer?

Angabe (speciell) der Zahl der Schulkinder nach jedem Orte und jeder Gemeinde, mit Bestimmung der Ursachen des Ausbleibens der Kinder vom Schulunterrichte, und freyen Bemerkungen über deren mögliche Veyseitigung.

Verhältniss zwischen den schulebesuchenden Knaben und Mädchen, und Anzeige der für beyde in den Schulen vorgetragenen Gegenstände.

Aufschlüsse über die Fonds und Mitteln aus welchen für die Erhaltung der Geistlichkeit und des Schulstandes gesorgt wird; so wie über jene, von welchen Spitäler und andere versorgungsanstalten erhalten werden.

Beschreibung detaillirte und vollständige aller solcher Wohlthätigkeitsanstalten.

Angabe des Gehaltes und andere Zuflüsse der Schullehrer. Sing wohl hie und dort noch Nebenverrichtungen mit dem Lehres=Dienste verbunden? Hängt in einigen Gemeinden wohl gar noch Priester und Lehrer von der Willkühr der Gemeinde ab?

Wie benehmen sich an abgeschafften Feyertagen die Obrigkeiten, Geistlichen und Gemeinden?

Welche Anstalten zur Rettung der Verunglückten und Scheintodten bestehen? Mit beyspielen von glücklichen Rettungsversuechn und nahmentlichen Angabe der Retter.

Medizinischen Polizey. Welche Anstalten in selber im ausgedehntesten Sinne bestehen in dem Werbbezirke? Mit Angabe der Physicate, Aerzte und Wundärzte, geprüften Hebammen und deren Aufenthaltsort. Zugleich Bekanntmachung des von besonders ausgerufenen nach der Volksmeinung geschickten Bauernärzten (sogenannten Bauerndoktorn) und mit möglichster Bestimmung ihrer Heilmittel besonders aus dem Pflanzenreiche, wobey die Einsendung der getrockneten Kräuter sehr erwünscht wäre.

Apotheken. Ob welche in dem Werbbezirke sind=Wie weit die Gemeinden zu selber oder zu den Ärzten und Wundärzten haben?

Einfluss der verschiedenen Gewerben und Fabriken z.B. Eisengewerke, Glashütten x. x. auf Gesundheit und Sittlichkeit.

Schilderung, ruhig parteylose, der Hauptleidenschaften, Meinungen, Gebrechen, Vorurtheile, Aberglauben u. s. w. Ferner und zwar besonders der Gebräuche und Gewohnheiten bey häuslichen Vorfällen, als: Kindtaufen, Hochzeiten und Begräbnissen, und bey öffentlichen und Nationalfesten z.B. Kirchweihen.

Beschreibung vorzüglichen Lieblingsunterhaltungen und Vergnügen, ländlichen Spiele u. d. gl. des Volkes, mit Mittheilung der Gewöhnlichsten oder in jedem Orte eigener Volksgesänge, nationalmelodien wo möglich mit beygefügter Musik, der Tänze u. a. m. Angabe der üblichsten musikalischen Instrumente. In diesem Fache wünscht man einfache aber möglishst getreue Darstellungen.

Lebenweise und Kleidung des Volkes.

Volkessprache. Hier ist ein gutes Idioticon des gewöhnlicheren im gemeinen Leben üblichsten und nöthigsten Wörter auch eigner Ausdrücke, mit beygesetzter Bedeutung nach hochdeutschen Aussprache, zu liefern.

Unbefangene Darstellung des speciellen Volkscharacters mit seinen sittlichen Vorzügen und Härten, mit Angabe der gewöhnlicheren Verbrechen, derer muthmassliche Ursachen, und mögliche Hindanhaltung derselben.

Hoffnungen, Wünsche und Stimmung des Volkes in dem gegenwärtigen Augenblicke.

Erzählungen merkwürdiger alter Volkssagen, und mündlichen Ueberlieferungen aus der Vorzeit, die Geschichte des Volkes oder seiner Beherrscher betreffend.

Angabe vorzüglicher sittlicher, patriotischer auc anderer merkwürdigen Handlungen.

Drugi sklop vprašanj nadvojvode je gotovo tisti, ki je na vprašanja škofa Gruberja za dušne pastirje najbolj vplival. In kakor velja za vsa njegova vprašanja, tudi pri tem sklopu ugotovimo, da je bil nadvojvoda izjemno natančen in je v obravnavo pritegnil določene vsebine, ki jih pri drugih pozneje več ne srečamo. Načeloma je vsebina vezana predvsem na cerkvene in šolske zadeve, a veliko natančneje kot pri vprašanjih škofa Gruberja. Razlika je več kot očitna posebej pri šolskih zadevah, ki jih je škof odpravil skoraj mimogrede, usmerjeno neposredno k bistvu – in kot je bilo mimobežno njegovo vprašanje, so bili prav takšni praviloma tudi odgovori piscev.⁹ Nadvojvoda pa je več vprašanj v tem sklopu namenil šolskim zadevam, učiteljem; tudi povezavi med učitelji in duhovniki oz. med cerkvijo in šolo. Zanimali so ga učiteljevi dohodki – plača in drugi potencialni prilivi. Dotaknil se je še ustanov (ubožnih?), po katerih je sicer spraševal tudi škof. Zanimal se je za navade

⁹ Idrija, Škofja Loka, Šentjernej, Logatec, Planina pri Rakeku, Žiri, Dobropolje, Leskovec pri Krškem, Toplice (Otrin in Visočnik 2021, 61).

prebivalstva: vraževerje, praznovanja (ob krstih in porokah), pogrebi in blagoslovi. Kako se prebivalstvo zabava, kaj pojejo, kakšna glasba se posluša, kakšni so plesi, katere inštrumente uporabljajo, kako se oblačijo in kakšen je njihov jezik (značilnosti, posebnosti). Vse naštetu pa vsaj v manjši meri odmeva tudi pri Gruberju, ki je eno vprašanje namenil tudi značaju ljudi. Prav to najdemo že v vprašalniku nadvojvode Janeza, a ne zanima ga le to: sprašuje namreč tudi po upih, željah ljudi – in sploh po njihovem mnenju. Ob analizi topografsko-zgodovinskih opisov župnij Ljubljanske škofije smo prišli do zaključka, da je ena od njihovih kvalitiet tudi to, da se je zaradi njih ohranilo ljudsko izročilo, čeprav eksplicitno po njem škof Gruber ni spraševal – drugače kot nadvojvoda, ki se je očitno njegovega pomena pri zbiranju zgodovinskih podatkov zavedal. Na tem mestu se nadvojvoda zanima tudi za zdravje ljudi, za vpliv, ki ga imajo različni obrati na ljudi in živali, sprašuje pa tudi po lekarnah, česar v Gruberjevem vprašalniku ni mogoče zaslediti.

Sledi transkripcija ‚vprašalnika‘ škofa Gruberja (Otrin, Visočnik 2021, 66; NŠAL 4, šk. 101, f. 28/38, št. 580, 4. 5. 1821):

- »1. Ort, Temperatur, Fruchtbarkeit des Bodens, Alter und Nahmen des Ortes, Zahl des Hausers und Einwohner, ihr Hauptnahrungszweig, das Ausgezeichnete ihres Charakters, ob zur Zeit der Reformation diese daselbst Eingang hatte? Wann die Zuruckkehr zur katholischen Kirche bewirkt wurde? Ob eine Armenanstalt daselbst seyn? Ob ein herrschaftliches Schlos mit Hinweisung auf dessen Alter und Merkwurdigkeiten?
2. Pfarre und Pfarrkirche. Spuren ihres altesten Daseyns aus Urkunden. Zu welcher Diözese sie vormahls gehorte, Beschaffenheit der Kirche, und ihre Lage. Patrozinium, Patronat. Ob Pfarre und Kirche durch Feuer, Protestantismus durch Turkeneinfalle und dgl. merkwürdige Veränderungen erlitten? Ob in der Kirche, oder Pfarre Antiquitäten, merkwürdige Urkunden, vorzugliche authentische Reliquien vorhanden? Wie weit die altesten Protokolle hinauf reichen? Folgereihe der Herrn Pfarrern, so weit sie sich angeben last, und Bemerkungen der von ihnen bekannten vorzuglichen Verdienste? Ob Grabmahler von Bedeutung für die Geschichte, Inschriften u[nd] dgl. vorhanden? Filial Dorfer und Filial Kirchen und was von diesem etwa merkwürdigen vorkommt?
3. Schule. Seit wann? Ob aus dem Alterthume Spuren einer Schule bestehen? Ihr Bestand?«

3.1 Vprašanja Georga Götha¹⁰

Göth je v letu 1842 projekt nadvojvode ponovno zagnal; pri tem je obstoječa vprašanja nekoliko priredil in skrajšal. Spet so se sklopi vprašanj oblikovali po naslovnikih – namenjeni so bili namreč:¹¹

¹⁰ Glej tudi Kuret 1985, 26–39.

¹¹ Vprašalnice G. Götha (5 pol oz. vprašalnic, označenih z B–F), med katerimi nas bo na tem mestu najbolj zanimala vprašalnica z oznako E z 21. vprašanji, ki je bila namenjena župnijskim uradom (Kuret 1985, 26–39).

Okrajnim gosposkam,
 Davčnim občinam,
 Upravnim uradom dominijev in imenj,
 Župnikom (oz. župnijskim uradom),
 Upravam rudnikom in fužin.

Na tem mestu nas najbolj zanimajo vprašanja, ki jih je poslal župnikom – za primerjavo z zgoraj navedenimi vprašanji nadvojvode in škofa jih navajamo v izvorniku. Pri Kuretu je objavljena prva stran te vprašalnice z vsemi 21 vprašanji, vprašanja pa so tudi prevedena v slovenščino (Kuret 1985, 35–37):

- »1. Angabe der Steuer-Gemeinde und Ortschaft, wo sich die Seelsorgstation befindet.
2. Zahl der jährlich in der Pfarre geboren, eheliche un unehelichen, Kinder aus dem Durchschnitte der letzten 10 Jahre.
3. Aus eben diesem Durchschnitte der letzten 10 Jahre die Zahl der Gestorbenen.
4. Zahl der Akatholiken, zu welchem Bethhause gehören sie; ihre Unterrichts=Anstalten.
5. Was ist über die Entstehung und Erbauung der Kirchen und Pfarrhöfe bekannt; was weiss man über die frühern Schicksale; seit wann bestehen ordentliche Taufbücher; was sind für Denkwürdigkeiten, Gräber, Aufschriften, Chronograme, u. s. w. in der Kirche, im Pfarrhofe, Gottesacker? U. s. s.
6. Dieselben Notizen über Klöster, Klosterkirchen, Kapellen, und andere heilige Monumente z.B. Kreuze, Säulen u. dgl.
7. Was bestehen für geschichtliche Sagen?
8. Was haben die Glocken für Aufschriften, und was ist sonst daran Interessantes zu bemerken?
9. Bestehen aufgelassene Kirchen, wann wurden sie aufgehoben, zu was dienen sie jetzt?
10. Was sind auf den Hochaltären für Gemälde, weiss man den Maler oder sonst etwas Bemerkenswerthes davon, was sind etwa sonst noch für interessante Kunstarbeiten in den Kirchen-Gebäuden?
11. Bestehen Kaplaneien, Kurazien, Benefizien u. dgl. In der Pfarre, seit wann, warum und durch wen wurden sie gegründet?
12. Bauzustand der kirchlichen und geistlichen Gebäude.
13. Was ist noch besonders Geschichtliches über Kirchen und Schulen bekannt?

Vprašalnica z oznako G je anketa Zgodovinskega društva za Štajersko, ki so jo 15. maja 1845 razposlali štajerski duhovščini kot prispevek k cerkveni topografiji (50 vprašanj) (39–42).

14. Was für Versorgungs=Anstalten sind in der Pfarrem und worin bestehen sie, auf wie viele Individuen ist ein Fond gegründet, und wenn dieser den Bedarf nicht deckt, woher kommt das Abgängige? Beschreibung dieser Anstalten in Bezug auf Entstehung und Verwaltung.
15. Den Inhalt alter interessanter Urkunden wolle man mit wenig Worten mittheilen.
16. Zahl der Trauungen aus dem Durchschnitte der letzten 10 Jahre.
17. Angabe der vorherrschenden, tödlichen Krankheitsformen aus den Sterberegistern der Pfarre.
18. Welche Ortsschaften gehören zur Seelsorgstazion?
19. Wie weit sind die entlegensten Wohnungen von der Kirche entfernt?
20. Wie viele Hülfspriester und Defizienten sind im Umfange des Sprengels?
21. Wie viele, und welche Schulen sind vorhanden, wo befinden sie sich, wie gross ist die Zahl der schulbesuchenden Kinder.

Zum Schlusse wird jeder Herr Pfarrer und Schullehrer ersucht, am Ende der Beantwortungen vorstehender Fragen, alle jene Bemerkungen anzureihen, die entweder in gegenwärtigen Fragen nicht berührt sind, oder die derselbe vorzüglich zu machen wünscht, da jede Mittheilung über alles, was Interesse erregen kann, dankbar empfangen wird.

Sollten sich in einem öffentlichen Blatte, oder in irgend einem Buche hierher gehörige Notizen vorfinden, so bittet man um Angabe dieser Quellen.«

3.2 Analiza posameznih vprašalnikov in njihova primerjava: Gruber glede na Götha

Prvi sklop Gruberjevih vprašanj je težko zamejiti ali povzeti z eno besedo ali besedno zvezo, saj se dotikajo preveč različnih področij: začenja z naravnimi značilnostmi kraja – npr. podnebje in rodovitnost zemlje –, nadaljuje s poizvedovanjem o starosti in imenu kraja, o številu hiš in prebivalcev, glavni gospodarski panogi, o značaju prebivalcev, se nepričakovano obrne tudi k reformaciji, če se je pojavila, in kdaj je prišlo do vrnitve h katolištvu. Zanima ga obstoj ubožnih ustanov ter gradov in drugih znamenitosti.

Götha podobna tematika zanima na različnih mestih – po njej sprašuje z več vprašanji: št. 1, 14, 18, 19.

Drugi sklop škofovih vprašanj je vezan na župnijo in župnijsko cerkev – zanima jo ga listine, pripadnost škofiji, patronat in patrocinij, ‚nesreče‘, ki so jo doletele – tj. požari, Turki in protestantizem –, ohranjenost kakršnih koli posebnosti in znamenitosti ter originalnih relikvij. Dotakne se zgodovine matičnih knjig; pripravi naj se seznam službujočih duhovnikov, navedejo naj se podružnične cerkve z vsem, kar je vredno pozornosti. Dotakne se tudi grobov (grobnic, spomenikov) z napisi, ki bi lahko bili pomembni za zgodovino.

Tudi Göth cerkveni zgodovini in zgodovini posameznih cerkva namenja precej pozornosti, kar je opazno v številnih čisto konkretnih vprašanjih – vprašanja št. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 20. Kar štiri vprašanja – 2, 3, 16 in 17 (in deloma še vprašanje št. 5) – so povezana z matičnimi zadevami (rojstva, poroke in smrti), a so sestavljena na drugačen način kot pri Gruberju, ki ga je zanimal zlasti obstoj knjig in od kdaj obstajajo. Pri Göthu obstoj ni več vprašljiv, gre za dano dejstvo, bolj ga je pritegnila statistika zadnjih desetih let – število rojenih v posameznem letu (zakonskih, nezakonskih) in povprečje zadnjih deset let. Podobno velja tudi za poroke in umrle, kjer ga zanimajo še prevladujoči vzroki smrti. Göth je zastavil tudi dve vprašanji, ki jima pri ljubljanskem škofu Gruberju ni mogoče najti neposredne vzporednice – zanima ga število nekatolikov (vprašanje št. 4) in njihova verska pripadnost. Gruber vprašanja glede podobne tematike zastavlja povsem drugače: reformacija oz. protestantizem je nekaj, kar je v zgodovini sicer bilo (kot nesreča, ki je kraje oz. župnije doletela), a tega ni več, ker je prišlo do vrnitve h katoliški veri – torej niti ni potrebe, da bi se o nekatolikih govorilo. Vprašanje št. 9 pa se dotika opuščenenih cerkva – če so, kdaj so jih opustili in čemu so namenjene sedaj. Najverjetneje ima v mislih predvsem podružnice, ki so jih opustili v času jožefinskih reform.¹²

Zadnji sklop Gruberjevih vprašanj je najmanj obsežen in posvečen samo šoli – ali v kraju oz. župniji sploh je, in če, od kdaj in v kakšnem stanju. Pendant temu pri Göthu sta dve vprašanji, predvsem št. 21 in deloma tudi št. 13.

Ker Göth nedvomno predstavlja nadaljevanje projekta iz leta 1811, ki ga je začel nadvojvoda, je kontinuiteta več kot očitna tudi pri uporabi vprašanj. Posebna primerjava med starejšimi, torej prvotnimi, in Göthovimi se tako ne zdi niti nujna niti smiselna. Dejstvo pa je, da je Göth svoj projekt racionaliziral, s čimer je poskrbel za veliko večjo odzivnost vseh pozvanih in s tem tudi za izreden izkupiček dragocenega gradiva, ki nam je še danes na voljo dokaj neizkoriščeno.

4. Nadžupnija Hoče: primer Göthove ankete, namenjene župnikom oz. župnijski uradom

Vsi ohranjeni topografsko-zgodovinski opisi župnij ljubljanske škofije, ki so nastali na pobudo škofa Gruberja, so bili skupaj s pripadajočo študijo objavljeni leta 2021 (Otrin in Visočnik 2021). Göthove ankete sicer niso bile transkribirane, jih je pa Kuret natančno analiziral in jih deloma v prevodih oz. vsaj v povzetkih objavil (Kuret 1985; 1987; 1989; 1993). Več kot na mestu se je tako zdelo, da se ilustracijo transkribiramo anketo ene župnije, pri čemer je bila izbrana domača župnija avtorice (Hoče). O tej župniji je bilo veliko gradiva zbranega ob okrogli obletnici ustanovitve leta 1996 (Fridl 1996), nekaj drobcev iz zgodovine je na podlagi gradiva iz NŠAL pred leti dodala avtorica sama (Visočnik 2014a; 2014b). Morda bo

¹² Omemb takšnih cerkva je veliko tudi v ljubljanski škofiji, najti jih je mogoče v fondu ŠAL 2 – drugi del inventarja je ravno v sklepi fazi priprave.

Göthova anketa dodala še kakšno malenkost.

Beantwortung¹³

Der Fragepunkte zum Behufe einer statistisch – topographischen Darstellung von Steyermark für die K. K. Hauptpfarre St. Georg in Kötsch.

- Ad N. 1 Die Seelsorgstation befindet sich in der Steuergemeinde Unterkötsch.
- Ad N. 2 Jährlich 84 eheliche, und 10 uneheliche Geburten.
- Ad N. 3 77 Sterbfälle.
- Ad N. 4 Keine Akatholiken in der Pfarre.

Ad N. 5, 6, 7, 8, 9 et 10 Die k.k. Hauptpfarre Kötsch war schon um das Jahr 1146 eine wirkliche Pfarre, denn in diesem Jahre hat sich in einem Kaufvertrage der aquiläische Patriarch Pelegrin drey Theile Zehend darum vorbehalten, damit dieser an die Pfarrgemeinde Kötsch zurückfallen sollte. Kötsch gehörte damahls zum aquiläischen Patriarchate.

Einige der ältesten Pfarrer findet man in Urkunden benennt. So war 1252 ein Herbert, 1294 ein Peter, 1300 ein Meinrad Pfarrer allhier. Die Reihenfolge der späteren Hauptpfarrer fängt mit Hans Rettelsteiner im Jahre 1505 an. Erhard Mayr war Hauptpfarrer von 1516 bis 1534. Mathias Manpreiser bis 1557, Lorenz Lipsche bis 1567, Sigmund Hurus bis 1580, Primus Kreuzer bis 1590, Martin Wagenring bis 1596, Achatius Adaquatius bis 1600, Georg Kobl bis 1608, Georg Pilenter bis 1632, war zugleich Stadtpfarrer zu Marburg. Dieser hat manche Rückstände getilgt, und zwey in Beschlag genommene Weingärten wieder zur Pfründe gebracht. Georg Katschitsch war Hauptpfarrer bis 1652, Johannes Zergol bis 1663, Anton Rainer bis 1682, Anton Testa bis 1693, *Valerino* Resinger bis 1718, Balthaser Renzenberg bis 1728, Leopoldus Andorser bis 1751; dieser setzte in seinem Testamente die Pfarrkirche zur Universalerbin seines Vermögens ein, auch hatte er bey Lebzeiten einen Brunnen im Pfarrhofe graben lassen, neben welchem in der Pfarrhofmauer folgende Aufschrift auf einem Steine sich befindet:

O. A. M. D. G. FONS NOVUS XL CVBIT. PROFUNDUS AERE PROPRIO CX RENENSIBUS ERECTUS. A. L. A. S. T. D. P. A. A. T. K. 1745.

Martin Sampichler war Hauptpfarrer bis 1755. Josepf Gutsmandl, der am 15. Jänner 1793 gestorben, feyerte sein 50 jähriges Priesterthum unter Assistenz des Sekauer Fürst-Bischofe, Grafen v. Arco *anno* 1790. Im Jahre 1773 wurden auf Vorschlag dieses Hauptpfarrers Zehende, sammt Meyerey verkauft, das Amt Haidin veräußert, das Amt St. Johann sammt Baufeld, die Rücksassen bey St. Magdalena, Raswain u. s. w. hindangegeben: Unter eben diesem Hauptpfarrer wurde die Pfarrkirche Kötsch *anno* 1766 von Sr Exzellenz Herrn Erzbischof zu Görz, Karl Michael,

¹³ Pri Kuretu je preveden povzetek župnikovih odgovorov za Hoče (1989, 322–325).

feyerlich *consecrirt*; ferner daselbst der Altar St. Johannes Nepomuck neu gemacht und gefasst. Im Jahre 1769 wurde der mit Steinen gedeckte Thurm erhöht, mit Kupfer eingedeckt und in denselben eine Uhr beygeschaffts. Anno 1797 sind Kirchenstühle neu gemacht und eine neue Sakristey gebaut worden. Anno 1788, als die Hauptpfarrer Kötsch der Sekauer Bisthume einverleibt wurde, ist Joseph Gutsmandl Kreisdechant geworden. Joseph Frauenberger war Hauptpfarrer bis 1801, Joseph Löw bis 1806, Franz Xav. Augustin bis 1825 und Michael Spesitsch, welcher die Pfarrbibliothek gegründet hat, ist Hauptpfarrer seit anno 1826.

Das Presbiterium der Pfarrkirche ist nach gothischer Art, das Übrige aber in einem neueren Style erbaut. Am Hochaltare befindet sich das Gemählde des hl. Georg. Ordentliche Taufbücher sind bey der Pfarre seit dem Jahre 1748 vorfindig.

Ein Mehereres ist über Entstehung der Kirche und des Pfarrhofes nicht bekannt.

In Thurme befinden sich 4 Glocken, worunter die Grosse von Nikolaus Bozet zu Cilli anno 1634 gegossen folgende Aufschrift hat:

In honorem beatissimae Mariae semper virginis, et sancti Georgii huius Ecclesiae Patroni fusa est haec campana anno 1634.

O veneranda Trinitas per te sumus creati, vera aeternitas, per te sumus redempti, summa tu charitas populum cunctum protege, salva et libera. + En ego campana raro pronuntio vana; bellum vel festum clamo, vel funus honestum.

Die zweyte Glocke hat die Jahreszahl 1580, und die dritte und vierte die Jahreszahl 1707.

Der Sprengel dieser Hauptpfarre war einst sehr weit ausgedehnt, denn er schloss in sich ein. Die dermahligen Pfarren St. Katharina, jetzt St. Barbara in der Kolos, St. Veit mit Leskovetz und Lichtenegk, jetzt hl. Dreyfaltigkeit in der Halos, St. Michael in Schultern in der Lavanter Diözese, St. Martin in Haidin, St. Johann am Draufelde, St. Magdalena bey Marburg; St. Jakob in Lembach und Maria Rast.

Kötsch hat noch dermahlen folgende filialen:

a. St. Michael Roswein nächst Hausambacher mit der Jahreszahl 1621 an der ältesten Thurmglöcke; in der Kirche, daselbst befindet sich folgendes Grabmahl: Allhier ruhet in Gott die Hoch- und Wohlgeborene Frau Frau Franziska von Balken, eine geborene Gräfinn von Kienburg, Ihres Alters 57 Jahre, welche gestorben den 18ten März 1751. Gott verleihe ihr und allen christglaubigen Seelen die ewige Ruhe. Anno 1785 wurde diese Kirche *excrirt* und gesperrt; eben dieses Jahr wurden auch die Kirchenweingärten verkauft. Auf Ansuche der Gemeinde Roswein ist die Kirche nach einiger Zeit wieder geöffnet und zum Gottesdienste eingeräumt worden. Unter dem Hauptpfarrer Michael Spesitsch wurde solche mit bedeutender Aufopferung seines eigenen Vermögens in Jahre 1829 *renovirt*, im Presbiterium vom Mahler Joseph Reiter *Fresco* gemahlt, und auch die nothwendigsten Kirchenparamente sind beygeschafft worden.

Die Erhaltung dieser Filiale, weil sie kein eigenes Vermögen besitzt, fällt jetzt der Gemeinde Roswein zu, welche daselbst ihren Begräbnisplatz hat. Hier bestand auch eine Sieben-Schmerzen-Bruderschaft.

b. St. Leonhard am Pacher mit einer herrlichen Aussicht gegen Osten. Hier entstand *anno* 1787 eine Stationskaplaney, die aber *anno* 1796 wieder einging. Lokalkaplan war Sebastien Glavatitsch. Auf einem Stein vor dem Eingange in die Kirche befindet sich die Jahrzahl 1642 und am Thurme 1683. Gewölbt wurde diese Kirche *anno* 1761. Es befinden sich alda hier Glocken, worunter die mit der Jahrzahl 1551, und 1565 von der aufgelassenen Kirche St. Wolfgang am Pacher hieher gebracht wurden. Die zwey neueren Glocken haben die Jahrzahl 1740 und 1770. Die Kirche ist sehr gut erhalten, besitzt einige Weingärten, ein Messnerhaus, eine über 100 Jahre alte Orgel und die nothwendigsten Paramente.

c. St. Nikolay am Draufelde mit der Jahrzahl 1662 an der ältesten Thurmglöcke, hat einen Friedhof für die Gemeinde St. Nikolay, eine Schule mit 20 Kindern. Die Orgel wurde *anno* 1768 angeschafft. Auch hier war vom Jahre 1787 bis 1796 eine Stationskaplaney. Stationskaplan war Ignaz Merva.

d. Maria Kunden oder Fraustunden mit einem Friedhofe, dann mit einer Schule mit 70 Schulkindern. An der kleinsten Glocke befindet sich der Jahrzahl 1591 und die Aufschrift: AEVS DEM FEVR PIN ICH GEFLOSSEN, MATUS NEVLICHER HAT MICH GEGOSSEN, welches andeutet, dass hier schon früher eine marianische Kapelle gestanden haben mag. Die zwey grösseren Glocken haben die Jahrzahl 1816. Ein kötscher Vikarius, S. W. hat die Kirche vergrößert. Gewölbt wurde solche *anno* 1757. Sie besaß vorhin Weingärten, welche im Jahre 1786 verkauft wurden.

e. Die h. Kreuzkapelle in Gliunig seit 1765 bestehend. Ein sehr nettes Kirchlein mit einem neueren, durch Veranlassung des Hauptpfarrers Mihael Spesitsch im Jahre 1834 erbauten Thurme. Die alte Glocke hat die Jahrzahl 1770, die neuere, durch Vermittlung eben des genannten Hauptpfarrers geschaffte, die Jahrzahl 1837. Im Jahre 1775 wurde diese Kapelle neu gebaut, vom kais. Kammermahler v. Molk Fresko gemahlt, und im darauffolgenden Jahre von Joseph Gutsmandel, durchliegend Hauptpfarrer mit Erlaubnis des Ordinary eingeweiht. In der Kirche über dem Hochaltare ist die Aufschrift:

DILigite CrVCifIXVM; und über dem Eingange: In signo CrVCIs DoMInI sIt nobIs LaVs atqVe pla IVbILatIo.

f. Im Schlosse zu Hausambacher bestand früher auch eine Kapelle, die wegen Baufälligkeit abgetragen wurde, welche aber der Inhaber Graf v. Attems wieder herzustellen die Einleitung bereits getroffen hat. Dort befindet sich eine *Beneficiaten*-Stiftung. Die Stiftungsmessen werden gegenwärtig bey der Pfarrkirche verrichtet. Über alle diese Vikariatspfarren, Benefizien und Filialen sind laut Haupturbars von Kotsch S^{ne} Majestät der Landesherr Patron und Schirmvogt, der Patriarch von Aquiläe war Ordinarius der Hauptpfarrer abgeordneten Administrator, weshalb er *Repräsentator Suae Majestätis ist*. Nach Aufhebung des aquiläer Patriarchates ward der Erzbischof von Görz der Ordinarius; gegenwärtig ist der Fürstbischof von Seckau der Ordinarius, der Hauptpfarrer dagegen noch immer Repräsentant über alle Vikariatspfarren mit Ausnahme von St. Barbara, St. Veit mit Leskovetz und hl. Dreyfaltigkeit.

Ad N. 11 Seit mehreren Jahren bestehen hier zwey Kapläne, die von bestimmten Naturaliensammlungen in der Pfarre, ihre Existenz haben.

Ad N. 12 Gegenwärtig sind die Kirchen und Pfründengebäude in ziemlich guten Zustande.

Ad N. 13 In Bezug auf die Kirchen beantwortet in 5, 6, 7, 8, 9 und 10), was die Schule anbelangt, ist unbekannt, wann solche errichtet wurde. Neu gebaut und mit 2 Lehrzimmern versehen wurde selbe anno 834. Der Schullehrer bezieht seine Existenzmittel aus dem Ertrage eines kleinen Mesnergrundes und aus unbestimmten Naturaliensammlungen in der Pfarre.

Ad N. 14 In der Pfarre besteht ein Armeninstitut mit 20 Pfründnern; der Fund hinzu besteht in 2638 F. 7 ½ Xr W. W. in öffentlicher Kasse angelegten Kapitalien. Das Abgängige wird durch freywillige Opfer eingebracht.

Ad N. 15 /

Ad N. 16 Im Durchschnitte 27 Jährlich.

Ad N. 17 Lungenentzündung und Brand.

Ad N. 18 Zur Pfarre gehören die Ortschaften: Ober und Unterkötsch, Wachau, Rogeis, Roswein, Piwola, Pacher, Lendorf, Zwertendorf und St. Nikolay.

Ad N. 19 2 ½ Stunden.

Ad N. 20 Keine Hüfspriester und Defizienten.

Ad N. 21 Bey der Pfarrschule sind 120 Schulbesuchende Kinder, bey der Gemeindeschule Maria Kunden 70 und zu St. Nikolay zwanzig.

Als Merkwürdigkeit bestehen nach gegenwärtig in einer Ausdehnung von ½ Stunde von Roswein um das Schloss Hausambacher rund aufgeworfene Hügel, welche einst zu Verschenzungen gedient haben mögen.

K. K. Dekants u und Hauptpfarre St. Georgen in Kötsch am 20. May 1843

Mihael Spesitsch

Hauptpfr.

5. Namesto zaključka

Nadvojvodo Janeza in škofa Gruberja lahko mirno postavimo drug ob drugega. Ob pregledu njune življenjske poti postanejo očitne mnoge vzporednice. Živela sta sočasno, deležna sta bila odlične izobrazbe in oba sta vsaj nekaj časa delovala na takrat gotovo kozmopolitskem Dunaju. Izobrazba, okolje, verjetno pa tudi krogi, v katerih sta se gibala, so izoblikovali njuno osebnost. Zanimanje za preteklost, okolje in ljudi je bilo obema ne samo blizu, temveč je postalo kar njuno vodilo – verjetno pa tudi spodbuda za pripravo anketnih vprašalnikov, s katerimi sta želela zbrati in ohrani-

ti čim več podatkov o deželah, kjer sta delovala. Georga Götha lahko medtem kot uslužbenca nadvojvode Janeza v ta krog priključimo dodatno. Nedvomno je nadaljeval delo in prizadevanja, ki jih je zagnal nadvojvoda – sicer manj navdušenim, a bolj realnim pristopom je uspel pridobiti dosti več podatkov. Göthove ankete hrani arhiv v Gradcu, so pa kot fotokopije že od leta 1980 na voljo na Inštitutu za Slovensko narodopisje (Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Göthova topografija). Zdi se, da je opisano gradivo med slovenskimi raziskovalci – in to tako lokalne kot tudi cerkvene zgodovine – še vedno premalo poznano. Primerjava vprašanj v izvirniku, ki so bila uporabljena v različnih vprašalnikih, nedvomno kaže na soodvisnost ali pa vsaj na zanimanje za iste oz. podobne podatke. Glede na zgoraj navedene vzporednice med škofom in nadvojvodo ni presenetljivo, da so tudi njuna vprašanja oblikovana podobno, da ju zanimajo podobne tematike, da imata pravzaprav podobno vrednostno lestvico, kaj je pomembno in zato vredno ohranjanja. Göth sicer popolnoma v njun kontekst ne spada, saj gre za mlajšega, a dobro izobraženega uslužbenca nadvojvode, ki je zgodovinsko vrednost ‚operatov‘ najprej prepoznal, nato pa s svojim čutom za realnost projekt tudi uspešno izpeljal. Rezultat njegovega dela in prizadevanj nam je še vedno na voljo. Družbene spremembe, ki jih je prineslo leto 1848, so mu načrte sicer nekoliko spremenile, zato se projekt ni zaključil čisto v skladu s pričakovanji – vseeno pa gre za bogato gradivo za slovensko Štajersko iz sredine 19. st. – zbrano še čaka na podrobno obravnavo. Kot primer tega, kaj lahko pričakujemo od take anketne vprašalnice, ki je bila naslovljena na župnijo oz. župnika, so v transkripciji v ilustracijo priloženi odgovori, ki jih je leta 1843 pripravil hoški župnik.

Kratica

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana.

Reference

Arhivski viri

Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Göthova topografija: 113 (Hoče).

Landesarchiv Steiermark, Joannea Sammlung, K. 33, H. 3339.

Nadškofijski arhiv Ljubljana, 4, šk. 101, f. 28/38, št. 580, 4. 5. 1821.

Druge reference

Dietmajer, Nina. 2022. Domovinska tematika v slovenskih pesmih na Štajerskem do sredine 19. stoletja. V: Kočvar Vanja, ur. *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi*, 555–580. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Dolar, France Martin. 2007. *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina.

Grdina, Igor. 2014. Nadvojvoda Janez. V: Ludwig Karničar in Andreas Leben, ur. *Slowenen und Graz*, 21–35. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.

Gregorič, Nika. 2022. Nadvojvoda Janez Habsburško – Lotarinški in njegov vpliv na vinogradništvo na Štajerskem. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru, Fakulteta za kmetijstvo in biosistemske vede.

Jezernik, Marjan. 1996. Mati mnogih hčera: Življenjska pot hoške nadžupnije v 20. stoletju. V: Jakob Fridl, ur. *Hoče – 850 – območje hoške pražupnije*. Zv. 1, 304–340. Hoče: Krajevna skupnost.

Koropec, Jože. 1996. Hoška davčina do srede 17. stoletja. V: Jakob Fridl, ur. *Hoče – 850 – območje hoške pražupnije*. Zv. 1, 127–216. Hoče: Krajevna skupnost.

- Kotar, Jernej.** 2021. Ustanovitev Deželnega muzej v Ljubljani. *Kronika* 69, št. 1:25–42.
- Kuret, Niko.** 1985; 1987; 1989; 1993. *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842)*. Zv. 1, del 1; zv. 1, del 2; zv. 1, del 3; zv. 2, del 1. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mittermüller, Franz.** 2009a. Erzherzog Johann und die wirtschaftliche Transformation der Steiermark in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. V: Riegler 2009, 117–132.
- — —. 2009b. Erzherzog Johann und das steirische Montanwesen. V: Riegler 2009, 133–144.
- Obersteiner, Gernot Peter.** 2009. „Geistesbildung in dem Vaterlande“: Erzherzog Johann und die Wissenschaften. V: Riegler 2009, 103–115.
- Otrin, Blaž, in Julijana Visočnik.** 2021. *Topografsko-zgodovinski opisi župnij Ljubljanske škofije 1821–1823*. Acta ecclesiastica Sloveniae 43. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Österreichisches Biographisches Lexikon.** 1815–1950. Johann, Bapt. Joseph Fabian Sebastian Erzhg. von Österr. (1782–1859), Feldmarschall. Zv. 3, 122–123. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_1/Johann_Bapt-Joseph-Fabian-Sebastian_1782_1859.xml (pridobljeno 26. 9. 2023).
- Riegler, Johann, ur.** 2009. *Erzherzog Johann, Mensch und Mythos*. Veröffentlichungen der steiermärkischen Landesarchiv 37. Graz: Steiermärkischen Landesarchiv.
- Rigler, Josef.** 2009. »Treu dem guten Alten, aber darum nicht minder empfänglich für das gute Neue«: Erzherzog Johann und die Landwirtschaft. V: Riegler 2009, 145–156.
- Reismann, A. Bernhard.** 2009. Erzherzog Johann und die Natur. V: Riegler 2009, 157–171.
- Stanonik, Marija.** 2012. *Folkloristični portreti iz treh stoletij: od baroka do moderne*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Visočnik, Julijana.** 2014a. Dokumenti (nad)župnije Hoče v Kapiteljskem arhivu Nadškofijskega arhiva v Ljubljani. *Arhivi* 37, št. 1:197–215.
- — —. 2014b. Dokumenti (nad)župnije Hoče v Kapiteljskem arhivu Nadškofijskega arhiva v Ljubljani: nadaljevanje. *Arhivi* 37, št. 2:109–120.
- Žitko, Sonja.** 2000–2001. Die Erzherzog-Johann-Denkmäler des 19. Jahrhunderts in Slowenien. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 91/92:447–465.